

перспективі є необхідними, як для юридичної практики, так і для того, щоб питання будь-якого відчуження приватної власності знаходилося у сфері інтересів та впливу цивільного права.

МЕЛЬНИК О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри цивільного права

КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Сучасне цивільне законодавство робить спроби врегулювати ризикові ситуації, що виникають у цивільному обороті. Використовуючи інститут ризику, держава (шляхом прийняття нормативних актів) і учасники цивільного обороту (шляхом укладення правочинів) встановлюють правила, які дозволяють, з одного боку, звести до мінімуму можливі шкідливі наслідки, і з іншого боку, якщо такі наслідки все ж матимуть місце, розподілити збитки між учасниками цивільного обороту. Інститут ризику в цивільному праві повинен грати роль своєрідного інструменту, сприяючого стабільному розвитку господарської та будь-якої іншої діяльності та економіки у цілому.

У вітчизняній цивілістичній літературі системні дослідження категорії ризику не проводилися протягом останніх кількох десятиліть. Деякі аспекти цієї проблеми розглядалися в окремих публікаціях вчених-цивілістів, однак, переважно в контексті загального підходу в правовому регулюванні категорії ризику (Є. О. Харитонов) [Харитонов Е. О. Категории субъективного и объективного риска в советском гражданском праве // Проблемы правоведения. — Вып. 40. — Киев: Изд-во КГУ, 1979. — С. 63–70.] або цивільно-правового регулювання конкретних видів ризикових (алеаторних) зобов'язань (І. С. Тімуш та ін.) [Тімуш І. С. Цивільно-правове регулювання ризикових (алеаторних) договорів // Дис.... канд. юрид. наук. — К., 2004.].

Незважаючи на активне використання зазначеної юридичної категорії, у вітчизняному праві бракує системних монографічних праць, присвячених цивілістичним питанням юридичного ризику.

Природу ризику необхідно досліджувати з різних позицій, з метою отримання відповіді на питання про те, чи є ризик (діяльності, зобов'язання, тощо) об'єктивною умовою або це суб'єктивне право, обумовлене, зокрема, певними обставинами (нерідко екстремальними — в

міліції і пожежній охороні); або це суб'єктивний обов'язок, який випливає з тих самих обставин.

Проблема правової природи ризику в цивілістичній літературі сприймається неоднозначно і є предметом наукових дискусій. Всі існуючі основні підходи з цієї проблематики можуть бути поділені на дві досить однорідні групи концепцій — об'єктивного і суб'єктивного ризику.

Переважна більшість вчених розглядає ризик як вид суб'єктивного права, що формується в специфічних об'єктивних обставинах [Яковлев А. М. Предупреждение экономической преступности // Сов. государство и право. — 1987.]. Суб'єктивна концепція ризику найбільш послідовно обґрунтована в роботах В. А. Ойгензихта, на думку якого «міра, ступінь, межі — об'єктивні. Однак ризик завжди суб'єктивний, оскільки виступає як оцінка людиною необхідності і до цільності вчинку, як усвідомлений вибір з урахуванням можливих альтернатив» [Ойгензихт В. А. Мораль и Право. // Душанбе. — 1987. — С. 110–111.].

У доктрині цивільного права розроблено три основні концепції правової природи ризику — суб'єктивного, об'єктивного і двоаспектного (двосекторного).

Концепція суб'єктивного ризику під ризиком розглядає свідоме припущення (передбачення) особою настання негативних наслідків як результату власних дій чи дій інших осіб. Суб'єктивний ризик — це включена до існуючого правовідношення додаткова, поряд з каузою, як юридичною метою, підстава суб'єктивного права, виконання якого залежить від випадку. Активний (суб'єктивний) ризик є можливістю настання небажаних результатів у невизначених умовах.

У цьому контексті суб'єктивний ризик може входити до структури зобов'язань абсолютних (речових і виключних) та секундарних прав, в яких розмір чи надання обіцяного припустимо обумовити настанням випадку, включеного до складу суб'єктивного права. Переважна більшість суб'єктивних прав можуть набувати ризикового характеру, за винятком абсолютних.

Сутність концепції об'єктивного ризику полягає в тому, що ризиком визнається об'єктивна і невідворотна небезпека у вигляді нормативно закріпленої імовірності настання певних негативних наслідків і заподіяння шкоди благам та інтересам (наприклад настання підстав для виконання обов'язку з відшкодування шкоди).

Визнання «пасивного» ризику та його істотної відмінності від «активного» ризику є фактичним визнанням об'єктивного розуміння ризику (як можливості настання негативних наслідків, а не підстави відповідальності) і неприпустимості розуміння ризику лише в одному аспекті. Наприклад, об'єктивною є можливість виникнення зобов'язання виконавця повернути отриманий аванс за договором

у випадку неможливості на дання послуг або коли відпала потреба в отриманні таких послуг. Пасивний ризик є умовою, але не підставою виникнення небажаного результату (наприклад у вигляді зобов'язання потерпілого).

Юридичний ризик в одних випадках є об'єктивним, а в інших — суб'єктивним, що умовлено суб'єктивними або об'єктивними підставами юридичних фактів, виникнення яких спричиняє настання передбачуваного ризиком негативного результату.

Ризик необхідно розглядати в діалектичній єдності об'єктивного та суб'єктивного як специфічний елемент діяльності в умовах невизначеності і неминучого вибору.

Двоаспектна (двосекторна) концепція ризику ґрунтується на тезі про взаємодію двох інших концепцій і визнання суб'єктивного ризику поряд з об'єктивним як збірної категорії, що одночасно поєднує в собі суб'єктивні та об'єктивні елементи. Двоаспектне розуміння ризику передбачає визнання суб'єктивного розуміння ризику, а в окремих випадках — об'єктивного ризику, що не допускає одностороннього підходу в тлумаченні природи ризику.

В той же час абсолютні (речові і виключні) права не мають ризикового характеру, оскільки їх здійснення передбачає безумовний і рівний для всіх обов'язок утримуватися від по рушень абсолютних прав, що не допускає надання належного (обіцяного) залежно від випадку.

Наведене, однак, не свідчить про повну неможливість ризикових абсолютних прав, припустимість яких зумовлена існуванням речових прав, обтяжених зобов'язаннями в чужому інтересі. Йдеться про окремі різновиди так званого цільового права власності у вигляді довірчої власності, вчинення надання та припинення якої може бути обумовлене випадковими обставинами. За своєю природою довірча власність не є виключно речовим (абсолютним) правом, випадковість надання в якому обумовлена не так правом власності, як дією довірчого зобов'язання, що робить можливість надання обіцяного під умову випадку. У зв'язку з цим, залежно від характеру суб'єктивні цивільні права, що ґрунтуються на ризику, доцільно поділяти на дві групи: юридично незавершені права (секундарні, натуральні, невизнані тощо) та зобов'язальні ризикові правам.